

A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban

Hozzászólás Szilágyi N. Sándor előadása apropóján

Csernicsekó István
Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász
LIMES Társadalomkutató Intézet, Beregszász
90200 Ukrajna, Beregszász, Illyés Gyula sétány 1.
Tel.: +380 3141 243 43, fax: +380 3141 234 62
e-mail: limes@kmtf.uz.ua
<http://hhrf.org/kmtf>

A felkérés szerint Szilágyi N. Sándor *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban* című előadásához kell hozzászólnom, ami nem is olyan egyszerű feladat. Éppen ezért hozzászólásomban csak az előadás három kiragadott mozzanatához szeretnék hozzászólni.

Ezek pedig a következők:

1. az ún. „magyarországiasságok”, illetve a magyar nyelv különfejlődése;
2. a nyelvi jogok kérdésköre;
3. a szókölcsonzések problémája.

Az első, amihez hozzáfűznivaló érdekességet találtam, az úgynevezett „magyarországiasságok” kérdése. Az előadásban elhangzott, hogy a különfejlődés tulajdonképpen kettőn áll: egyrészt természetes, hogy a határon túli magyar nemzetrészek nyelve kicsit másképpen, másfelé változott, mint a magyarországi, de hát a trianoni Magyarországon belül sem maradt meg máig a magyar nyelv 1918 előtti állapotában. Azt már hallhattuk, olvashattuk többször, hogyan vélekednek a nyelvművelők a magyar nyelv határon túli változatairól. Érdekes lehet azonban az is, hogyan látják a kisebbségi magyarok saját változataikat, illetve a Magyarországon beszélt és írott magyar nyelvet.

1996 nyarán kérdőíves módszerrel 144 kárpátaljai magyar felnőttet kérdeztünk meg többek között arról, különbözik-e a magyarországi és kárpátaljai magyar nyelvhasználat. A kérdőívben sok minden más mellett arra kerestük a választ, hogy volt-e az adatközlőknek olyan élményük, amely által szembe kerültek azzal, hogy különbség van a Kárpátalján és Magyarországon beszélt nyelvváltozatok között, illetve direkt módon olyan nyelvi jelenségekre is rákérdeztünk, amelyekben az adatközlők szerint eltérés van a helyi és az anyaországi nyelvhasználat között.

A megkérdezettek egyharmadának voltak Magyarországon nyelvi nehézségei, tehát volt olyan eset, amikor félreértették, amit mondott, vagy nem értette, amit neki mondtak.

A válaszadók kétharmada szerint van olyan nyelvi jelenség, amit másképp mondanak Kárpátalján, mint Magyarországon, illetve 59 százaléka szerint olyan, amit Magyarországon használnak, de Kárpátalján nem. A különbséget érzékelő adatközlők megközelítőleg fele példát is tudott mondani véleménye alátámasztására.

Azon adatközlők, akiknek volt nyelvi nehézsége Magyarországon, szinte kivétel nélkül úgy vélték, hogy *van* különbség a magyarországi és a kárpátaljai magyar nyelvhasználat között, sőt, példákat is említettek. Ellenben azok közül, akiknek nem volt nyelvi nehézsége az anyaországban, szignifikánsan kevesebben látnak eltérést a saját és a magyarországi nyelvváltozatok között. A magyarázat kézenfekvő: akinek volt nyelvi nehézsége Magyarországon, aki nem értett valamit vagy nem értették, annak szembesülnie kellett azzal, hogy kisebb-nagyobb eltérések vannak a kárpátaljai és az anyaországi nyelvhasználat között.

Vizsgáljuk meg közelebbről, milyen jellegű nyelvi nehézségeik támadtak adatközlőinknek Magyarországon!

A legtöbb adatközlő (19 fő) valamilyen kétnyelvűségi hatást (pl. kölcsön- vagy tükörszó), használt Magyarországon, és ezt nem értették. 8 adatközlő a magyarországi hivatali terminológiával nem boldogult.

„Hivatalos űrlap kitöltésénél nagyon oda kell figyelni, mit akarnak, jobban, mintha itthon kell kitölteni oroszul vagy ukránul” – mondta például az egyik adatközlő.

Érdekes, hogy mindössze 2 adatközlő említett nyelvjárási eltérésekből eredő kudarcot. Több (nyolc) adatközlő számolt be arról, hogy nyelvhasználatáért kinevették, kicsúfolták Magyarországon, például:

„Nevetett rajtam, szégyen rájuk ez, hogy kinevetik a szegény kárpátaljait.”

Vagy: *„Kinevettek valamiért a boltban, mert nem úgy mondtam, ahogy ők szokták.”*

Jellemző válasznak tekinthető következő:

„Konkrét kudarcom még nem volt, de néha elbizonytalanodom, és nem tudom, hogyan kell mondani ezt vagy azt, de pillanatnyi rövidzárlat után megoldom a helyzetet.”

Ám ezzel ellentétes véleménnyel is találkoztunk:

„Büszke vagyok rá, hogy sose mondok orosz szót Magyarba, mer tudok én magyarul!”

Érdekes azoknak a szavaknak a listája, amelyek az adatközlők szerint Magyarországon használatosak, de Kárpátalján nem, vagy csak az utóbbi néhány évben, a magyarországi utazások, kapcsolatok megélénkülése után terjednek. Adatközlőink szerint például néhány évvel ezelőtt (a határok átjárhatóvá válásáig) kifejezetten jelöltek, magyarországinak számított Kárpátalján az *ábécé(áruház)*, *diszkont*, *helyjegy*, *közért*, *matiné*, *szörp*, *trafik* szó, használójukat magyarországinak vagy affektálónak tartották.

Olyan szavakat is említettek, amelyek helyett más, „kárpátaljai” megfelelőt használtak korábban, az utóbbi években azonban (az anyaországgal való élénkülő kapcsolattartás hatására) a helyi kifejezés helyett egyre inkább a magyarországi szó terjed, s ma már nem számít jelöltnek. Ilyen, „kárpátaljai megfelelővel” rendelkező magyarországi szónak tekintették adatközlőink az *edzőcipő* ‘kraszovki’, *gázolaj* ‘szoljárka’, *göngyöleg* ‘tára’, *leckeönyv* ‘zacsotka’, *zsömle* ‘bulocska’ szavakat. Ezen szavak kárpátaljai megfelelői közvetlen kölcsönzések, azaz az orosz/ukrán nyelvből átvett szavak.

Ám olyan szavakat is említettek az adatközlők, amelyeknek nem kölcsönszó (volt) a kárpátaljai szinonimája, pl. a *matrica* helyett a *levonó*, a *szalámi* helyett a *kolbász*, a *szotyola* helyett a *mag*, az *üdítő* helyett a *limi*, *limonádé* szót használták korábban a kárpátaljai magyarok. A *kóla* is csak a Coca Cola és Pepsi Cola megnevezésére volt használatos korábban Kárpátalján, ma viszont – ahogyan az egyik beszélgetőtársam fogalmazott – „már a narancslére vagy más üdítőre is azt mondják, hogy kóla”.

A nyelvi változások rendszerint a központ felől haladnak a periféria felé, éppen ezért van az, hogy a határon túli magyar nyelvváltozatok, amelyek korábban is periférikus helyzetűek voltak, archaikusnak hatnak a magyarországi fül számára. Ezt az archaizmust gyakran pozitívan, a hagyományok tudatos ápolásaként értékelik Magyarországon. Ki ne hallott vagy olvasott volna például már arról, milyen autentikus a székely nyelvjárás? Van azonban ennek egy másik vetülete is, ami a legmarkánsabban a talán leggyorsabban fejlődő szlengben és az ifjúsági nyelvben jelentkezik. Egyik huszonéves adatközlőm mondta az alábbiakat:

„Voltam Nyiregyen egy buliba egyszer, még a férjemmel, és a magyarországiakkal fiatalosan... Na... úgy akartunk beszélni mi is, mint a fiatalok, de kinevettek egyszer, azt mondta egy csaj, hogy mi van, a múlt századból jöttetek?”

Összességében elmondhatjuk, hogy a kárpátaljai magyarok tudatában vannak annak, hogy nyelvhasználatuk némileg eltér a magyarországitól, ám ennek ellenére pozitívan, büszkeséggel viszonyulnak saját nyelvváltozataikhoz. Ugyanakkor első nyelvükön belül is élnek a kódváltás lehetőségével, vagyis nem mindig, mindenkivel és mindenütt beszélnek egyformán.

Kódváltásnak a beszélőnek azt a stratégiáját nevezzük, amely során a körülményeknek megfelelően választ a rendelkezésére álló nyelvek, nyelvváltozatok, stílusváltozatok közül. Tudatában lévén a kárpátaljai és magyarországi magyar nyelvváltozatok közötti eltéréseknek, Magyarországon járva a kárpátaljai magyarok megpróbálnak alkalmazkodni beszédpartnerük nyelvhasználatához. Ezt igazolja az alábbi idézet is.

TM¹: Most mondtad, hogy elég gyakran jársz Magyarországra. Szerinted (...) különbözik-e valamiben a magyarországi magyar nyelv a kárpátaljai magyar nyelvtől?

AK: A magyarországi?

TM: Persze, a Magyarországon beszélt magyar nyelv és a nálunk használt.

AK: Hát igen, az, hogy a magyarországi magyar nyelvben hm... német szavak meg angol szavak ékelődnek be, ilyenek, hogy mondjuk ez a hót zihér, vagy a team-munka. Nálunk meg orosz meg ukrán. Ilyenek az obsi.

TM: És még például?

AK: Hm. Hát mit tudom én, hát bulocska, meg... Nem is tudom hirtelen.

TM: Tehát van különbség.

AK: Óó!

TM: Tehát ha van különbség, ebből következik, hogy ha te Magyarországon vagy, akkor igyekszel másképp beszélni, mint itthol, vagy ugyanúgy?

AK: Te, másképp beszél az ember, ezt megfigyeltem, ez társaságtól függ. Mer ottol mondjuk, ha nagymamával beszélgetek, akkor másképp beszélek. De hogyha ott vagyok, meg mit tudom én, hogyha valami értelmiségi körbe van az ember, akkor...

TM: Tehát mondjuk észre veszi-e egy magyarországi a te beszédeden, hogy te nem vagy magyarországi magyar, ha ezt nem tudja előre?

AK: Nem. Nem.

TM: És olyan nem volt még veled, hogy...

AK: Ha nem akarom, akkor nem veszi észre.

TM: Tehát ügyelsz arra, hogy hogy beszélsz.

AK: Így van.

TM: Tehát és mi az oka annak, hogy ügyelsz?

AK: Hm. Nem tudom, mert, mert ha ez olyan természetes emberi vonás, hogyha valami másságot fedeznek fel valamibe, akkor azt rögtön kivetik maguk közül, és a magyar az elég furcsa nép ilyen téren. Hát szerintem legalábbis. Nem, nem lenne kifogásuk semmi, hogy ha én angol szavakat használnék, meg... sőt, attól nagyobb ember lennék, de hogyha ezek a szavak orosz szavak, vagy akármilyen szláv, akkor az már nagy nulla az én javamra.

A második dolog, amiről szólni szeretnék, a nyelvi jogok problémája. Az ukrainai kisebbségvédelmi és nyelvhasználati törvényeket, rendeleteket elemezve azt kell megállapítanunk, hogy viszonylag széles jogkörökkel rendelkezik a közösség. Kárpátaljára érkezve azonnal feltűnik az is, hogy a helységnévtáblák kétnyelvűek, sőt még az is előfordul, hogy a magyar nyelvű szöveg van az ukrán fölött. Ha beértünk a településre, akkor arra csodálkozunk rá, hogy a közintézményeken az ukrán kék–sárga lobogó mellett ott van a magyar trikolor is. Meglepődhetünk azon is, mégpedig kellemesen, hogy a legtöbb intézményen kétnyelvű felirat hirdeti, mi is található az ajtók mögött.

Ha azonban beljebb megyünk, már nincs sok okunk a vidámságra. A külsőségek szintjén ugyanis minden rendben, de a gyakorlati kérdések megoldásában már nem használható a magyar nyelv. A hivatalokban nincsenek kétnyelvű nyomtatványok, a magyar nyelvű

¹ TM: terepmunkás, AK: adatközlő.

ügyintézés még Beregszászban, az egyetlen abszolút magyar többségű városban is csak szóban lehetséges, de ott is csak kivételesen.

Jól alátámasztja a jog és a gyakorlat közötti ellentétet a beregszászi Kommunális Osztályon rögzített beszélgetés: elvileg lehet magyarul kérvényt írni, de a legjobb mégis az – legalábbis a hivatalnok szerint –, ha ukránul írja meg az ember.

Ü²: Szeretnék érdeklődni, hogy állítólag holnaptól a vizet mikortól fogják korlátozni?

H: Jelenleg még nincs rá határozat, a vízzel kapcsolatban.

Ü: Jelenleg még nincs rá határozat?

H: Nincs rá határozat. Jelenleg még úgy megy, ahogy ment.

Ü: Még azt szeretném megérdeklődni, hogy ha valaki új házat épít, és be akarja vezetni a vizet, akkor ehhez milyen papírokat kell beadni?

H: Melyik utcán?

Ü: Nem tudom, még nem mondta.

H: Van-e az utcán víz, kanalizáció, csatorna? Akkor ide kell a főmérnöknek, vagyis a főnöknek írni egy kérvényt, hogy *прошу видання услуги для підключення к городської сему* [kérem a városi hálózathoz való csatlakozás engedélyezését].

Ü: És csak ukránul lehet megírni?

H: Hát általában.

Ü: És ha esetleg valaki magyarul írja meg?

H: Akkor magyarul, de az jobb lenne, ha ukránul vagy oroszul írja meg az ember, mert Ukrajnában élünk.

További két példa, amikor elvileg használhatják anyanyelvüket a kárpátaljai magyarok, de ez nem más, mint porhintés, a nyelvi emberi jogok durva megsértése.

Az egyik ilyen eset az egyetemi felvételik kérdése. Kárpátalján a magyar iskolában érettségizett fiatalok évekig anyanyelvükön felvételizhettek az Ungvári Állami (ma már Nemzeti) Egyetemre. Aztán Ukrajna függetlenné válásának egyik vívmánya az volt, hogy ez a jog évről évre kérdésessé vált, s minden évben az oktatási és tudományos miniszter külön és kivételes engedélye kell ehhez a joghoz. Az utóbbi két évben azonban a miniszteri engedély értelmezése is sajátos Ungváron. A felvételizők tesztet írnak, amely rendszerint 300 kérdésből áll. A magyar gyerekek is ukrán nyelvű feladatlapot kapnak. Ám az egyetem „gondoskodik” arról, hogy a magyar iskolából jövők se szenvedjenek hátrányt. Mégpedig úgy, hogy a teremben van egy olyan tanár, aki beszél magyarul, és sorra járja azokat, akik segítséget kérnek, s azokat a szavakat, amelyeket nem értenek ukránul, segítenek értelmezni, vagy esetleg magyarra fordítják számukra a kérdést. Az, hogy ez idővesztéssel jár, illetve hogy az ilyen hevenyészett fordítás nem tekinthető szakmailag korrektnek, nem különösebben zavarja az egyetem vezetését.

² Ü: ügyfél, H: hivatalnok. Szögletes zárójelben a kódváltások fordítását olvashatják.

A másik példám is az oktatás területéről való. Idén a Kárpátaljai Pedagógus-továbbképző Intézet fizikából rendezett megyei tantárgyi vetélkedőt, ahol a magyar iskolákból érkezett gyerekek a következő fordításban és helyesírással kapták meg a feladatokat.

"1. Kéttagu csapatnak A pontból B pontig (20 km) át kell menni, a csapatnak csak egy kerékpár van, amelyben 20 km/ó sebességgel csak egy ember utazhat. A gyalogos 6 km/ó sebességgel mozog. Számíts ki a minimális időt, amely szükséges a csapatnak a B pont eléréséhez. Az időszámítás az utolsó csapattag után megy.

2. A 2 m magas cilindres hordókba 800 l víz be van öntve. A hordó átmérője 1 m. A felső fedőbe kiss lyukk van, amelyen át lehet dugni csövet a hordóba. Ki lehet lesz-e a csövön at szivni a hordóbul a vizet, ha szivás közbe ritkulás jön létre 5-10 Pa nyomással. A válasz indokoly.

3. Kis kaloriméter, 0,22 g tömegű, amelynek fajhője 2,8 kJ/kg • °C, amelyből készítve van, lehetővé teszi a 0,01 °C hőmérsékletváltozást mérni. A kaloriméterbe 4,2 m magasságból egy csepp víz esik be. Számíts ki a cseppnek minimális térfogatot, amelynél a hőmérő ad lehetőséget annak a kaloriméterbe beesését fiksálni.

4. Búvár az aranykincset talált meg, is víz alatt mérte meg, acélsúlyakat es mérleget használva. A kincsnek a sulya volt 0,643 N. De, mikor a búvár elodta a kincset, csalással vádolva volt. Azzal vádolták hogy sokkal keveseb az arany sulya. Milyen volt kincsnek a valódi sulya?

5. A víz kiszavattúzáshaz a pincébül 330 W teljesítményű szivattút használtak. A pince szélessége 6 m, a hossza - 24 m, a magassága 4 m. Az elején a víz szinte a földszintel azonos volt. Számíts ki, amilyen idő alatt a vizet ki lehet szivattúzni, a közbe a szivattú teljesítmén nem változik."

Elvileg tehát a magyar gyerekeknek többségi társával egyenlő esélyei voltak a felvételin és a vetélkedőn is. A gyakorlatban azonban a hátrány ledolgozhatatlan.

S végül az utolsó hozzászólóivalóm. A határon túli magyarok nyelvéről szólva mindig téma lesz a szókölcsönzés. Én itt csak annyit kívánok hozzátenni e kérdéshez, hogy egy olyan motivációját mutatom be a kölcsönzésnek, amiről eddig talán nem sok szó esett: mégpedig azt, hogy a kölcsönzó nem teljesen fedi azt, amit magyar(országi) megfelelője. Ismét egy interjúból származó idézetet hívok segítségül.

TM: És mondjuk orosz elemeket, mint mondjuk mondtad, az obsi, ilyet nem keversz a beszédedbe?

AK: De, zacsot...

TM: De úgy értem, ha magyarországi magyarral beszélsz, akkor ezeket kerülöd, vagy ugyanúgy használod, mint itthol?

AK: Kerülöm, csak tudod, hogy ha azt mondom, hogy obsi, az nem ugyanaz, mintha azt mondom, hogy kollégium. Mer, mer nálunk az obsi az obsi. Magyarországon obsi nincs. Ja, lehet, hogy van, a katonai kaszárnyák, amik most le vannak rombolva. De obsi ott nincs, úgyhogy ők nem tudják felfogni. Ha én azt mondom, hogy kollégium, akkor... Hu-hú, hol állunk mi még attól. Itt kollégium nincs.

TM: És ezen kívül van még olyan, amire mondjuk nehezen találsz magyar megfelelőt. Tehát nem egészen azt fedi a magyar megfelelője, amit...

AK: A zacsot. Hát itt van élő példának. Hát olyan hülyéül van lefordítva szerintem. Hát szigorlat. Hát ez nem szigorlat. Magyarországon a szigorlat nehezebb, mint a vizsga. Hát minimum két félév anyaga. És nálunk pedig a zacsot az, én... fogalmam sincs, hogy hogy kellene... beszámolás vagy valami ilyesmi.

TM: Itt itthon Kárpátalján tehát egyértelműen a zacsotot használod?

AK: Vagy zacsot vagy zaccs, vagy szigorlat, szóval. Én is használom, ez az én hibám is, meg ugyanakkor mindenkié, meg hát nem is tudom, hogy hiba. Mer nem tudom, hogy ki fordította le így. Valaki csak elkezdte, de... Egy szigorlat, szigorlat. Mondjuk én tudom, mit jelent, meg az itteni diákok tudják, mit jelent az, hogy szigorlat, de ha én azt mondom ott, hogy volt négy vizsgám és hét szigorlatom, akkor hát szegény magyar diákok biztos hanyatt vágják magukat, hogy Ūristen, hogy ezek mennyit vizsgáznak!

TM: Jó, mi magyarszakosak értjük a különbséget is talán közte, és esetleg egy magyar anyanyelvű, de nem magyar szakos diák itt Kárpátalján, az szerinted hogy használja?

AK: Hát ha tudja a... Nem tudom, szerintem zacsotot mond. De ha mondjuk vannak ismerősei Magyarországon, akkor, akkor biztosan tudja, hogy mi az, hogy szigorlat. De kevés a valószínűsége, hacsak nem beszélget magyar diákokkal. Mármint magyar tanszékről. De ha nem beszélget, akkor szerintem nagyon nehezen jön rá, hogy ez szigorlat. Meg hát honnan hallaná?

Az idézetben szereplő első esetben az *obsi* és a kollégium fogalma nem fedi egymást, mert az *obsi* az Ungvári Nemzeti Egyetem inkább második világháborús kaszárnyára emlékeztető diákszallóját fedi, a *kollégium* pedig olyan hely, ahol egyetemi hallgatókhoz méltó körülmények találhatók.

A második eset, amiről az idézett személy beszél, az annak példája, hogy bizonyos esetekben a „tisztán” magyarul beszélni igyekvés is szülhet olyan különbségeket, amelyek miatt inkább a kölcsönszót használja a határon túli magyar. Itt arról van szó, hogy a magyarországi felsőoktatásban *beszámolónak* nevezett fogalom megnevezésére a kárpátaljai magyar egyetemista a szovjet időkben a *zacsot* (rövidítve *zaccs*), az ukrán függetlenné válás óta pedig a *zálik* szót használja. Az egyetemi magyar tanszék oktatói azonban – nem tudni, miért – egykoron azt találták ki, hogy egy rendes magyar szakos ungvári egyetemista nem mondhatja azt, hogy *zacsot*, hanem azt kell mondania, hogy – *szigorlat*, mert az magyarul van. Igen ám, csak hogy ez nem ugyanaz, mint a beszámoló, azaz hogy a *zacsot*. S itt kerül dilemma elé a kárpátaljai magyartanár-jelölt: mondja magyarul, úgy, ahogyan azt a tanszék

tanárai javasolják, vagy inkább használjon kölcsönszót? Előbbi esetben nem azt mondja, amit akar, utóbbi esetben megbélyegzés áldozatává válhat.

Röviden ennyit szerettem volna hozzáfűzni Szilágyi Sándor előadásához, s remélem, sikerült érzékeltetnem, milyen elméleti és gyakorlati problémák merülhetnek fel, amikor a magyar nyelv határon túli helyzetéről beszélünk.